

MANIPULATIE VAN INFORMATIE?

DE ROL VAN DE NEDERLANDSE MILITAIRE INLICHTINGENDIENST IN INDONESIË TEN TIJDE VAN HET NEDERLANDS-INDONESISCH CONFLICT 1945-1949

R.J.J. Stevens

Inleiding

De Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesië werd er in de jaren 1945-1949 door ambtenaren en politici herhaaldelijk van beschuldigd een tendentieuze, eenzijdige en subjectieve berichtgeving te verzorgen. L. de Jong meent zelfs dat van de rapportage een agressieve impuls moet zijn uitgegaan.¹ Dit artikel gaat nader in op de omstreden positie van de militaire inlichtingendienst. Welke rol speelde hij in het informatieverkeer tussen Indonesië en Nederland, manipuleerde de dienst informatie en had hij invloed op het Indonesiëbeleid van de Nederlandse regering.

De Nefis

Direct na de inval van de Japanners in Nederlands-Indië werd door Nederlandse militairen in Australië een militaire inlichtingendienst opgericht, de Marine- en Luchtvaartdienst. De Onderbevelhebber der Strijdkrachten in het Oosten (OBSO), schout-bij-nacht F.W. Coster, veranderde op 22 augustus 1942 de naam van deze gecombineerde militaire inlichtingendienst in Netherlands Forces Intelligence Service (Nefis). De Nefis had tot taak het verwerven van gegevens over de Japanse vijand en over de ontwikkelingen in de Indische archipel die van belang waren voor de strijd tegen Japan en voor het herstel van het Nederlandse gezag in het Indonesische eilandenrijk. De Nefis stond onder leiding van kolonel S.H. Spoor van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).² Hij was verantwoording verschuldigd aan de OBSO, die tevens het commando voerde over het KNIL. De OBSO was als legercommandant ambtshalve lid van de Nederlands-Indische regering in ballingschap te Brisbane, Australië, en daarom ook verantwoording verschuldigd aan het hoofd van deze regering Lt., Gouverneur-Generaal H.J. van Mook. Een curieuze bevelsverhouding, want de OBSO moest ook verantwoording afleggen aan de Bevelhebber der

1 L.J. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, XII, *Epiloog*, tweede helft (Den Haag 1989) p. 831.

2 P.M.H. Groen, *Marsroutes en dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991) p.20. Ik dank dr. P.M.H. Groen voor de verstrekte inlichtingen inzake de Nefis.

Strijdkrachten in het Oosten (BSO), admiraal C.E.L. Helfrich, die gedurende de Pacificoorlog zijn standplaats op Ceylon had.

Na het gebruik van de atoombom tegen de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki capituleerde Japan op 15 augustus 1945. Twee dagen later riepen de Indonesische nationalisten Soekarno en Hatta de *Republik Indonesia* uit. Pas zes weken daarna landde een Britse geallieerde troepenmacht op Java met enkele Nederlands-Indische regeringsambtenaren in haar kielzog. Doordat het herstel van het Nederlandse gezag op zich liet wachten, kon de Republiek zich consolideren en versterken. Aan Nederlandse zijde was een schrijnend gebrek aan betrouwbare informatie over de revolutionaire woelingen op de belangrijkste eilanden Java en Sumatra. De Nefis was het enige Nederlandse inlichtingenorgaan dat op dat moment in Azië voor handen was. De Nefis kreeg van minister J.H.A. Logemann van Overzeese Gebiedsdelen op 13 september 1945 de taak toebedeeld over de situatie in Indonesië informatie te verzamelen en direct door te geven aan zowel de Nederlands-Indische regering als aan de Nederlandse regering in Den Haag: 'De Nefis staat naast marine en leger, direct onder de BSO. De organisatie verricht tevens het werk van een PID en thans heeft dit laatste uiteraard het hoofdaccent. Mettertijd zal de Nefis in een PID en een MID moeten worden gesplitst.'³

Op voorspraak van Van Mook, het hoofd van de Nederlands-Indische regering, werd kolonel Spoor per 1 februari 1946 door het kabinet-Schermerhorn-Drees benoemd tot legercommandant van de Nederlandse landstrijdkrachten in de Indische archipel. Het kabinet had al eerder, op 15 augustus 1945, herbevestigd dat de legercommandant, evenals voor en tijdens de oorlog, verantwoording schuldig was aan de landvoogd-opperbevelhebber (Van Mook). De beslissing van de ministerraad hield in dat de functie van BSO werd opgeheven. Landvoogd Van Mook was op zijn beurt ondergeschikt aan de minister van Overzeese Gebiedsdelen. Aldus was deze minister niet alleen politiek verantwoordelijk voor de algemene gang van zaken in Nederlands-Indië, ook de soldaten van de Koninklijke Landmacht in Indië vielen onder zijn politieke verantwoordelijkheid.

Ministeriële dorst naar informatie

De Nefis had in het informatieverkeer naar Nederland geen monopoliepositie. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had een steunpunt in Batavia, de Directie Verre Oosten (Dirvo). De Dirvo stuurde bijna dagelijks telegrammen naar Den Haag. Het overgrote deel van de Dirvo-telegrammen vormde de rapportage van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie aan de minister-president. De Algemene Secretarie van Lt. Gouverneur-Generaal Van Mook stuurde dagelijks situatie-rapporten en telegrammen naar het minis-

3 Memorandum Logemann 'Verhoudingen burgerlijk en militair gezag', 13 sept. 1945 in: *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* I, S.L. van der Wal ed., Rijks Geschiedkundige Publicatiën (RGP), Kleine Serie (KS) nr. 36 (Den Haag 1971) p. 105. PID = Politieke Inlichtingendienst en MID = Militaire Inlichtingendienst.

terie van Overzeese Gebiedsdelen. Naast de Algemene Secretarie had Van Mook een kabinet van adviseurs gevormd. Het kabinet zorgde voor de berichtgeving over politieke ontwikkelingen in Indonesië naar Nederland, maar deed dit niet frequent. Over het geheel gezien verliep de informatievoorziening naar Nederland dus langs vier kanalen.

Deze praktijk stond in schril contrast met de vooroorlogse situatie. Vóór de Tweede Wereldoorlog beschikte het Nederlands-Indische Gouvernement over een Politieke Inlichtingendienst die uitstekend functioneerde en elke politieke activiteit in Nederlands-Indië controleerde. De Algemene Secretarie van de Gouverneur-Generaal verwerkte en classificeerde de informatie. Op basis van het gefilterde materiaal werden de telegrammen over de politieke situatie in Nederlands-Indië samengesteld en aan het ministerie van Koloniën in Den Haag gestuurd. Na 1945 zorgden de vier informatiestromen, die elkaar soms overlaptten, voor verwarring in Den Haag doordat de informatie uit Indonesië op verschillende punten werd ontvangen. Bovendien coördineerden de departementen van Buitenlandse en Algemene Zaken, Oorlog en Marine, en Overzeese Gebiedsdelen de berichtgeving uit Indonesië niet en brachten zij elkaar slechts sporadisch op de hoogte. De verwarring had vele klachten in Den Haag tot gevolg en die richtten zich op Batavia. Uit die klachten sprak irritatie en een zekere argwaan. Minister J.A. Jonkman van Overzeese Gebiedsdelen, de opvolger van Logemann, liet aan het einde van zijn ministerschap in een lange brief aan Van Mook weten ontevreden te zijn over de voorlichting in het algemeen en over die op politiek gebied in het bijzonder. Herhaaldelijk had hij om politieke inlichtingen gevraagd en meestal werd hij vriendelijk doorverwezen naar zijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken of naar het hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst (CVD), L. Einthoven. De minister had zijn ontevredenheid nogmaals herhaald tijdens zijn bezoek aan Indonesië in december 1947 - januari 1948. Een zelfde ongenoegen had ook zijn collega, minister zonder portefeuille L. Götzen, speciaal belast met de financieel-economische aspecten van het Indonesië-beleid, laten blijken tijdens diens bezoek aan de archipel in juni 1948. Jonkman concludeerde in zijn brief dat 'een zekere algemene gedragslijn, welke naar mij overkomt te Uwent ingang heeft gevonden en welke niet in overeenstemming schijnt met de omstandigheid dat de Minister van Overzeese Gebiedsdelen nog steeds in de eerste plaats tegenover de Kroon, de Staten-Generaal en zijn ambtgenoten verantwoordelijk is voor de in Indonesië gevolgde politiek, waartoe een goede voorlichting van de zijde van de Landvoogd een eerste eis is'.⁴ Van Mook riposteerde dat hij niet genoeg mankracht had voor een dubbele berichtgeving. Hij drong aan op een onderlinge uitwisseling van gegevens, 'zoals die voor de coördinatie van het initiatief (het regeringsbeleid, RS) volstrekt onmisbaar moet worden geacht'. Van zijn kant zou hij de directeur van zijn kabinet, P.J. Koets, de opdracht geven alle gegevens, welke van belang zouden kunnen zijn voor de vorming van een zo volledig mogelijk beeld van de actu-

4 ARA, Inv. nr. 2.14.10.02, Archief Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische regering te Batavia, map nr. 3820, brief Jonkman aan Van Mook, 19 juli 1948.

ele situatie in Indonesië te verzamelen en per 'mailrapport', aan de minister te doen toekomen. Met Dirvo was de volgende arbeidsverdeling afgesproken: Dirvo rapporteerde hoofdzakelijk over Aziatische aangelegenheden buiten Indonesië die van belang werden geacht voor het buitenlandse beleid. Inlichtingen over de interne situatie in Indonesië werden verstrekt door de Nederlands-Indische regering.⁵ Jonkmans opvolger E.M.J.A. Sassen (KVP) vond deze voorstelling van zaken door Van Mook onjuist. Volgens Sassen hadden de bezwaren van zijn voorganger juist betrekking op het herhaaldelijk niet ter kennis brengen van stukken betreffende de interne politieke situatie in Indonesië door de Nederlands-Indische regering. Het gemis aan informatie op het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen was daarom niet te wijten aan een gebrek aan coördinatie van gegevens, berichtte Sassen aan Van Mook.⁶

De werkwijze van de Nefis

De Nefis verzamelde en ordende inlichtingen en legde ze vast in dag-, week- en maandrapporten. De dienst stuurde de rapporten aan de militaire top in Indonesië en Nederland, de minister-president, de ministers van Overzeese Gebiedsdelen, Defensie en Buitenlandse Zaken, de ambtelijke top van deze ministeries, het Nederlands-Indische gouvernement en de diplomatieke vertegenwoordigingen van Nederland in Azië en Noord-Amerika. Nadat de regering in maart 1948 de zogenaamde commissie van negenmannen had ingesteld (negen parlementsleden waarmee de regering vertrouwelijk over de Indonesische problematiek kon spreken) kregen ook deze leden van de Staten-Generaal een afschrift. De informatiestroom zwol aan tot een dergelijke omvang dat menigmaal de vraag werd gesteld wie dit materiaal voldoende kon verwerken en analyseren. Bovendien voegde de inlichtingendienst in de rechtstreekse telegrafische berichtgeving naar Nederland politieke commentaren toe aan zijn feitelijke mededelingen.⁷

Van Mook was dit laatste een doorn in het oog. Hij liet legercommandant Spoor in een persoonlijk schrijven van 12 juni 1946 weten, dat hij reeds enige tijd bezwaar had tegen de rapportage van de Nefis: 'Het is mij reeds lang opgevallen, dat de Nefis aan een vrij groote lijst van adressanten reeksen berichten, geruchten, praatjes en andere inlichtingen pleegt te zenden, die zonder critiek worden bijeengezet.' Het leek Van Mook 'bepaaldelijk onjuist om onbetrouwbare rapportages op te nemen en te verspreiden'. Het was zijns inziens een taak van een lichaam als dat van de Nefis om zelf te

5 *Ibidem*, brief Van Mook aan Sassen, 24 aug. 1948.

6 *Ibidem*, brief Sassen aan Van Mook, 14 sept. 1948.

7 Rapport Van Bylandt (buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister ter beschikking van de Lt. Gouverneur-Generaal) aan Van Roijen (minister van Buitenlandse Zaken) 18 maart 1946 in: *Officiële bescheiden III*, Van der Wal ed. RGP, KS nr. 38 (Den Haag 1973) p. 621; ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3897, memorandum van directeur Koets van het kabinet van de Gouverneur-Generaal aan zijn superior.

schiften en 'achterwege te laten al hetgeen dubieus en daardoor misleidend is'. Hij verlangde een scherpere controle.⁸ Inderdaad, de Nefis verwachtte van zijn medewerkers niet dat zij een kritisch en afgewogen oordeel vormden op basis van de enorme hoeveelheid vergaarde informatie. De Nefis beperkte zich tot het selecteren en classificeren van de informatie. De vergaarde informatie werd echter niet altijd op haar juistheid gecontroleerd en op nogal chaotische wijze gepresenteerd.⁹ De Nefis telegrafeerde zijn berichtgeving rechtstreeks naar Nederland en hierdoor kregen de politieke besluitvormers in Nederland een overvloed aan feiten en feitjes. De hierboven gememoreerde klacht van Jonkman kwam voort uit de onzekerheid of hij wel voldoende informatie kreeg van de Nederlands-Indische regering over de politieke gang van zaken in Indonesië.

In Den Haag heerste er enige irritatie over de berichtgeving, maar het feit dat er een militaire inlichtingendienst bestond, die bovendien geen slechte resultaten behaalde, vond men daar belangrijker. De dienst was zeer succesvol in het verzamelen van inlichtingen over de politieke en militaire ontwikkelingen in de Republiek. In de Raad voor Militaire Aangelegenheden van het Koninkrijk (MAK), een onderraad van de ministerraad, werd op 16 november 1946 trots gemeld dat dankzij het af luisteren van het republikeinse radioverkeer ieder bevel van de Republikeinse legerleiding aan de troepen in het veld de Nederlandse legerleiding bekend was. Regelmatig werden telegrammen en brieven van de republikeinse vertegenwoordigingen in het buitenland naar Djokjakarta (de hoofdstad van de Republiek op Midden-Java) en vice versa onderschept.

Volledig op de hoogte van de politieke activiteiten in de Republiek was de Nederlandse inlichtingendienst echter nog niet. Dit veranderde met de bezetting van de republikeinse hoofdstad en de gevangenneming van de republikeinse leiders tijdens de tweede politionele actie op 19 december 1948. De in beslag genomen documenten, de zogenoemde 'Djokja-papers', brachten de Nederlandse besluitvormers op de hoogte van bijna alle geheime besluiten van de republikeinse regering. De militaire inlichtingendienst ging daarbij zorgvuldig te werk, vertaalde in een hoog tempo de documenten en verspreidde een gedeelte onder de hierboven genoemde grote groep adresanten.¹⁰

De militaire inlichtingendienst zelf ontdekte in de loop van 1948 een tweede bestaansreden: 'In verband met het allerwege zich meer en meer demontrerend communistisch wereldgevaar behoeft het geen betoog, dat de bewaking hiervan tot een der belangrijkste taken van de Nefis behoort.'¹¹

8 *Ibidem*, map nr. 3824, brief Van Mook aan Spoor, 12 juni 1946.

9 Zie voor Nefis- en CMI-rapporten, ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3824-3979.

10 *Ibidem*, map nr. 3819, instructie van Somer aan Buitenkantoor Djokja. Vgl. voor een analyse van de 'Djokja-papers': P.F. Maas en J.C.E.M. van Oerle, 'Documents Reveal', *Politieke Opstellen* 3 (Nijmegen 1983) p. 44-66.

11 *Ibidem*, map nr. 3818, memorandum wnd. dir. Nefis Th.C. Leeuwendal aan Koets, 31 mrt. 1948.

De politieke rol van de Nefis

Spoor had Van Mook beterschap beloofd. Hij deed echter niets. Integendeel, de Nefis wist zich gedekt achter de brede rug van de legercommandant, die het door de Nefis verzamelde materiaal gebruikte om zijn eigen militair-strategische opvattingen kracht bij te zetten. We laten verder militair historica P.M.H. Groen aan het woord: '(...) het vijandbeeld en dientengevolge het strategisch beleid van Spoor, diens staf en hun voorgangers waren beïnvloed door traditionele opvattingen binnen het KNIL over de gevechtswaarde van "de inlandse vijand". Vooral de vooroorlogse denkbeelden over "de Javaan", wiens militaire capaciteiten laag werden aangeslagen, maakten nog opgang. Zowel inlichtingen- als opleidingsofficieren refereerden herhaaldelijk en klaarblijkelijk met instemming van hun superieuren aan deze vooroorlogse opvattingen binnen het KNIL over de militaire vermogens van en tegenstellingen tussen de verschillende etnische groepen.'¹²

Spoors militair-strategisch speerpuntenplan behelsde een offensief dat moest resulteren in de bezetting van Djokjakarta en andere republikeinse steden en in de gevangenneming van de republikeinse leiders. De inname van de steden zou het (ongeregelde) republikeinse leger beroven van leiding en propaganda. De gehavende troepen raakten dan dusdanig gedemoraliseerd, dat zij tegen de superieure Nederlandse troepen niet langer opgewassen zouden zijn. De overgebleven republikeinse guerilla-eenheden konden zich, aldus Spoor, alleen door terreur en andere vormen van geweld tegen de plaatselijke bevolking handhaven. Want, zo stelde hij en vele Nederlandse adviseurs in Indonesië met hem, de meerderheid van de bevolking en van de lokale bestuurders wilde enkel orde en rust. Slechts een klein gedeelte van de bevolking, de door de Japanners geradicaliseerde jongeren en de republikeins georiënteerde intellectuelen, zou de strijd willen voortzetten. Via zuiveringsacties zou binnen drie tot zes maanden de guerilla aan banden zijn gelegd.¹³

De legercommandant ontplooidde politieke activiteiten, omdat hij ervan overtuigd was dat hij op die manier de belangen van het leger in Indonesië het beste diende. De Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesië kreeg van Spoor allengs een politieke rol toebedeeld. Om gehoord te worden werd door de Nefis op de anticommunistische trom geslagen. Indonesië zou ten prooi vallen aan het wereldcommunisme indien de 'verzetshaarden' van 'nationalistische extremisten' niet snel werden uitgeroeid.¹⁴ Legercommandant Spoor ventileerde dergelijke opvattingen veelvuldig in nota's aan zijn superieuren. Hij mocht ze uiteenzetten in de MAK, bijvoorbeeld op 11 februari 1947. De onderhandelingen tussen de Nederlandse en republikeinse delegaties bevonden zich op dat moment in een impasse. Het akkoord van Linggadjati was nog altijd niet geparafeerd door beide delegaties, vanwege de eenzijdige Nederlandse interpretatie van het akkoord, een interpretatie die bovendien was vastgelegd door de Tweede Kamer in de

12 Groen, *Marsroutes*, p. 286.

13 *Ibidem*, p. 178 en p. 286-287.

14 ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3898.

motie-Van der Goes van Naters-Romme. Aan republikeinse zijde weigerde men de Nederlandse uitleg van het akkoord te accepteren en hield men vast aan het 'naakte' Linggadjati. In deze vergadering van de MAK werden de politieke en militaire richtlijnen voor Lt. Gouverneur-Generaal Van Mook besproken. Van de aanwezige ministers kreeg Spoor de gelegenheid om zijn opvattingen over de groeiende invloed van het communisme in Indonesië toe te lichten. Het door de Nefis vergaarde materiaal presenteerde hij als bewijs.

Daarnaast greep Spoor de gelegenheid aan om zijn gal te spuwen over de Nederlands-Indische regering, in het bijzonder over de persoon van Koets, en over de voorzitter van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie W. Schermerhorn (PvdA); deze weigerden voor de Republiek belastende documentatie te publiceren. Zij waren daar niet toe overgegaan omdat het publiceren van dergelijk gevoelig materiaal de onderhandelingen ernstig zou kunnen bemoeilijken. De aanwezige PvdA-ministers Jonkman en P. Lief-tinck (Financiën) spraken Spoor niet tegen. Volgens de legercommandant schoot de Nederlandse voorlichting aan het buitenland ernstig tekort, waardoor bijvoorbeeld de publieke opinie in de Verenigde Staten niet op Nederlandse hand was. Minister-president Beel (KVP) dankte de legercommandant voor zijn komst en sprak de hoop uit dat 'indien een militair ingrijpen op korten termijn nodig zou blijken (...) de legercommandant behoorlijke resultaten [zou] boeken'.¹⁵

Op 21 juli 1947 werd de eerste politionele actie ingezet, met het doel grote, economisch waardevolle gebieden op Java en Sumatra in handen te krijgen en de republikeinse politici duidelijk te maken dat zij hun eisen ten aanzien van Nederland moesten matigen. Het was militair en financieel-economisch gezien een geslaagde actie, maar de Nederlandse militaire successen hadden twee gevolgen. Ten eerste radicaliseerde het politieke leven in de republikeinse hoofdstad Djokjakarta en ten tweede wilde de Nederlandse legertop onder leiding van Spoor nu korte metten maken met de Republiek. De legerleiding wist Van Mook van de noodzaak daarvan te overtuigen, zodat de Nederlandse regering werd geconfronteerd met een gesloten front in Batavia dat de opmars wilde voortzetten tot en met de verovering van Djokjakarta. Het rooms-rode kabinet-Beel viel daarop uiteen in twee kampen: de KVP-ministers wilden de haviken in Batavia hun zin geven, de PvdA-ministers weigerden dit. Het oprukken van Nederlandse legereenheden naar Djokjakarta kon alleen worden voorkomen door het dreigen met een kabinetscrisis van PvdA-zijde en het ingrijpen van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.

Mede als gevolg van deze ervaring bestond binnen de PvdA een groot wantrouwen tegen de Nederlands-Indische regering in Batavia in het algemeen, en tegen de legerleiding en de Nefis in het bijzonder. Op bijeenkomsten van de PvdA werd stevast de eis gesteld dat reactionaire Nederlands-Indische ambtenaren vervangen moesten worden door progressieve. Bij de

15 *Officiële Bescheiden VII*, Van der Wal ed., RGP, KS nr. 45 (Den Haag 1978) p. 414-417 en 423.

geestverwante minister Jonkman werd erop aangedrongen een dergelijke 'progressieve personeelspolitiek' uit te voeren.¹⁶ Die eis stuitte op de onwil van Jonkman, die als voorzitter van de Volksraad, het vooroorlogse parlement van Nederlands-Indië, de ambtenaren van het Nederlands-Indische gouvernement had leren kennen als loyale uitvoerders van de regeringspolitiek. Hij wilde ze niet afvallen.

De Nefis gereorganiseerd

Met de komst van KNIL-kolonel J.M. Somer in de zomer van 1948 kwam bij de Nefis een 'professional' aan het hoofd met veel ervaring in de inlichtingenbranche. Vóór de oorlog was Somer als inlichtingenofficier verbonden geweest aan de generale staf in Nederland. Tijdens de oorlog wist hij na enige omwegen Londen te bereiken. Op 26 juli 1943 werd hij benoemd tot directeur van het Bureau Inlichtingen (BI). Onder Somers leiding werd de, als gevolg van het 'Englandspiel' in een deplorabele staat verkerende, Nederlandse inlichtingendienst uitgebouwd tot een uitstekend werkend apparaat. Hij kreeg van zijn superieur, minister van Oorlog O.C.H. van Lidth de Jeude, veel ruimte voor eigen initiatief. Somer was een bekwaam inlichtingenofficier, maar zijn politieke opvattingen waren autoritair en bovendien stak hij ze niet onder stoelen of banken. Voor de oorlog had hij bij prof. C. Gerretson aan de Indologische faculteit van de RU te Utrecht gestudeerd. Somer liet bijvoorbeeld in 1935 een publikatie verschijnen, met als titel *Vestiging, doorvoering en consolidatie van het Nederlandsch gezag in Nederlandsch-Indië*. Zijn opvliegende karakter en eigenmachtig optreden brachten hem regelmatig in conflict met de ministers in Londen. Volgens L. de Jong had Somer weinig op met de parlementaire democratie en van links-progressieve denkbeelden moest hij al helemaal niets hebben.¹⁷

In Londen ontwikkelde Somer de activiteiten die hij later in Indonesië zou voortzetten. Als hoofd van de BI liet hij maandelijks overzichten samenstellen van materiaal dat in bezet Nederland was verzameld. Aan dit materiaal verbond hij politieke conclusies en deze zond hij aan de civiele en militaire gezagsdragers. Na de bevrijding werd Somer hoofd van de G-7, de militaire contra-spionagedienst. In de zomer van 1948 vertrok de KNIL-kolonel naar Indonesië om de leiding van de Nefis op zich te nemen. Daar etaleerde hij een grote werkkraft. Hij reorganiseerde de Nefis en veranderde de naam van de organisatie in Centrale Militaire Inlichtingendienst

---

16 *Officiële Bescheiden IX*, Van der Wal ed., RGP, KS nr. 50 (Den Haag 1981) p. 350 en F. van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947' in: *Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1980) p. 201.

17 De Jong, *Het Koninkrijk, IX, Londen, tweede helft* (Den Haag 1979) p. 949 en 952-953. Meelezer Burger maakte kritische kanttekeningen bij dit deel van De Jong, zie J.Th.M. Bank en P. Romijn ed., *Het Koninkrijk, XIV, Reacties, tweede helft* (Den Haag 1991) p. 643.

(CMI). De CMI werd ingesteld bij besluit van de Lt. Gouverneur-Generaal van 18 september 1948.¹⁸

Wat hield de reorganisatie in? De CMI kreeg de beschikking over ruimere middelen en een eigen Korps Inlichtingen. De secties inlichtingen onder het bevel van de territoriale commandanten werden omgevormd tot buitenkantoren van de CMI. Ook kon de CMI, in overleg met het hoofd van Dirvo, agenten plaatsen op diplomatieke posten in Azië. De berichtgeving naar Nederland bleef overigens op dezelfde wijze voortgaan.

De CMI en de tweede politionele actie

Met het aantreden van het kabinet-Drees-Van Schaik in augustus 1948 moest de PvdA veel van de invloed die zij had op het Indonesië-beleid van de Nederlandse regering prijsgeven. PvdA-minister Jonkman werd vervangen door de KVP'er Sassen en op 1 november 1948 volgde oud-premier Beel landvoogd Van Mook op. Beel kreeg de nieuwe titel Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon. Onder Beel kregen Spoor en de nieuwe directeur van de CMI, Somer, meer politieke speelruimte dan onder Van Mook. Beel leunde zwaar op zijn civiele en militaire adviseurs en nam vrijwel alle informatie voetstoots aan.

Hoe zag de situatie in Indonesië er in het najaar van 1948 uit? De onderhandelingen met de Republiek bevonden zich opnieuw in een impasse. De Republiek overleefde in september 1948 een communistische staatsgreep. Het republikeinse leger bereidde zich voor op een nieuwe militaire confrontatie met het Nederlandse leger en stuurde guerilla-eenheden naar de door Nederlandse troepen beheerste gebieden. Als gevolg van de infiltraties van de republikeinse guerillastrijders werd de toonzetting in de weekrapportages van de CMI alarmerender. Nederlandse cultuurondernemingen werden overvallen door ongeregelde strijdgroepen en republikeinse guerillastrijders. Indonesische dorpschefs die met Nederlands-Indische bestuursambtenaren samenwerkten, werden vermoord. De Nederlandse militaire positie in Indonesië verslechterde zienderogen. Bovendien werd in de rapporten benadrukt dat het communisme in de Republiek weer de kop op stak. Voor de Nederlandse regering waren de bestandsschendingen en de infiltraties van republikeinse guerilla-strijders in de onder Nederlands gezag staande gebieden het bewijs dat de Republiek geen akkoord met Nederland wilde sluiten. Een hernieuwde militaire actie tegen de Republiek zou echter in de wereld niet begrepen worden, nadat de republikeinse regering in eigen huis orde op zaken had gesteld, en zou vooral de Verenigde Staten, de belangrijkste bondgenoot van Nederland, van Nederland vervreemden.

De Nederlandse regering waagde uiteindelijk een laatste poging om met de republikeinse regering tot een vergelijk te komen en stuurde VVD-mi-

18 *Officiële Bescheiden XIV*, Drooglever en Schouten ed., RGP, KS nr. 63 (Den Haag 1988) p. 314; *Staatsblad van Nederlands-Indië* (Batavia 1948) no. 223.

nister van Buitenlandse Zaken D.U. Stikker naar Indonesië. In een brief waarschuwde diens secretaris-generaal A.H.J. Lovink dat hij zich niet aan de indruk kon onttrekken dat de toename van bestandsschendingen gedurende de laatste tijd aan het intensievere patrouilleren van Nederlandse troepen was te wijten.¹⁹

Stikkers missie was succesvol. Hij wist te bereiken dat de onderhandelingen werden hervat. Het Nederlandse kabinet besloot een zware delegatie naar Indonesië te zenden. De delegatie bestond uit de ministers Sassen, Stikker en de PvdA'er L. Neher (Neher was voor de duur van de reis benoemd) en vijf vooraanstaande Tweede-Kamerleden, te weten C.P.M. Romme (KVP), M. van der Goes van Naters (PvdA), H.J.W.A. Meijerink (ARP), H.W. Tilanus (CHU) en H.A. Korthals (VVD). De kamerleden traden als waarnemers op. Terwijl de ministers besprekingen voerden met hun republikeinse tegenhangers gingen de kamerleden op bezoek bij generaal Spoor. De generaal lichtte de parlementaire delegatie in over de bestandsschendingen en liet bewijzen zien van de betrokkenheid van de republikeinse legerleiding bij de infiltraties in de onder Nederlands gezag staande gebieden. PvdA-fractievoorzitter Van der Goes van Naters was de enige van de vijf die geen geloof hechtte aan Spoors voorstelling van zaken en beschouwde hem als een 'onplezierige Draufgänger'.²⁰ Groen heeft het desbetreffende militaire bronnenmateriaal geanalyseerd. Voor zover zij kon nagaan werd de patrouillefrequentie (op Java) alleen opgevoerd indien de militaire situatie daartoe aanleiding gaf en niet om het aantal bestandsschendingen op te schroeven, zoals Lovink aan zijn minister schreef.²¹

Terwijl de ministeriële delegatie onderhandelde met de republikeinse premier Hatta, had het katholieke tweetal Beel en Romme besloten om een situatie zoals die zich in augustus 1947 had voorgedaan nu te voorkomen. Toen hadden de socialisten een opmars naar Djokjakarta gedwarsboomd. Het tweetal kwam overeen dat in het geval dat de ministerraad zou twijfelen, de HVK (Beel) de knoop zou doorhakken en de militaire actie zou orderen. Romme en Beel hadden zich van de steun van Spoor verzekerd. Spoors opvattingen sloten naadloos aan bij die van beide invloedrijke katholieke politici. Of beter gezegd, beiden lieten zich overtuigen door Spoors militair-strategische argumenten. De vernietiging van de Republiek zou de ruimte scheppen voor de opbouw van de federale staat, de Verenigde Staten van Indonesië, hecht verbonden met Nederland in een Nederlands-Indonesische Unie.²²

De zware ministeriële onderhandelingsdelegatie kon niet tot overeenstemming komen met de vertegenwoordigers van de republikeinse rege-

19 *Officiële Bescheiden XV*, Drooglever en Schouten ed., RGP, KS nr. 66 (Den Haag 1989) p. 502.

20 P.F. Maas, *Indië verloren Rampspoed geboren. Het moeizame afscheid van Indië van Van Mook, Stikker en Sassen* (Dieren 1983) p. 56; R. Gase, *Beel in Batavia* (Schoten 1986) p. 261.

21 Groen, *Marsroutes*, p. 150-151.

22 J. Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Dieren 1984) p. 352-353 en p. 399-400; Maas, *Indië verloren*, p. 61 en 65.

ring. De Nederlandse regering was daarom van mening dat de onderhandelingen waren mislukt en zij besloot tot een hernieuwde militaire actie op 18 december 1948, met als doel de Republiek als staatkundige organisatie te vernietigen. De beslissing van de ministerraad werd mede ingegeven door alarmerende cijfers uit de rapporten van de CMI over de toename van bestandsschendingen, infiltraties en het stelselmatig vermoorden van Indonesiërs die met de Nederlandse autoriteiten samenwerkten. De republikeinse hoofdstad Djokjakarta werd bezet, de voornaamste politici gevangengenomen, maar het republikeinse leger werd niet verslagen en evenals in augustus 1947 maakte de Veiligheidsraad een einde aan de militaire actie. De tweede politionele actie leverde niet het resultaat op dat Spoor had verwacht. Weliswaar hadden de Nederlandse troepen alle belangrijke steden en wegen op Java vast in handen, maar het achterland was voor de guerilla-eenheden van de Republiek. Via intensief patrouilleren werd gepoogd de republikeinse guerilla-eenheden op te sporen en te vernietigen, maar deze zuiveringsacties mislukten. Er was een militaire patstelling ontstaan.

Een militaire lobby

De regering raakte zwaar verdeeld over de nog te volgen politiek. De KVP-ministers, onder aanvoering van Sassen, en CHU-minister van Oorlog en Marine W.F. Schokking waren van opvatting dat de Republiek niet meer bestond. Zij werden daarin gesteund door de KVP-fractie onder leiding van Romme en door HVK Beel en zijn Nederlands-Indische civiele en militaire adviseurs. De PvdA-ministers en minister Stikker van de VVD waren daarentegen van mening dat de Republiek zeker als idee nog altijd bestond, en dat de Republiek een eigen federale deelstaat op Midden-Java zou mogen vormen, een standpunt dat door de Nederlandse buitenlandse dienst werd onderschreven. Intussen vroeg de Veiligheidsraad om een staakt-het-vuren en de vrijlating van de Republikeinse politieke leiders. Vanwege de militaire patstelling in Indonesië en de politieke verdeeldheid in Nederland ontstond er politieke speelruimte voor actieve overheidsdienaren om invloed uit te oefenen op het Indonesië-beleid van de Nederlandse regering. Vooral de ambassadeurs in Amerika, E.N. van Kleffens en H.J. van Roijen, waren actief, en aan de andere kant liet generaal Spoor zich in Indonesië niet onbetuigd.

Er ontstond een militaire lobby. Legercommandant Spoor had een belangrijke troef in handen gekregen met de succesvolle veldtocht naar Djokjakarta. De verovering van Djokjakarta, de gevangenneming van de republikeinse politieke leiders en vooral de inbeslagname van een zeer groot gedeelte van de bescheiden van de Republikeinse regering vormden een belangrijk succes voor het Nederlandse leger. De CMI zette zich terstond aan het werk om de 'Djokja-papers', zoals ze al snel kwamen te heten, te vertalen en te verwerken in zijn rapporten. De resultaten werden direct overgeseind van Batavia naar Den Haag, waar ze terecht kwamen op

het bureau van de gecommitteerde van de CMI bij het kabinet van de minister van Overzeese Gebiedsdelen, majoor G. Kiès. Deze verbindingsofficier gaf de inlichtingen door aan Sassen, Stikker en Drees. Anderzijds bracht hij door middel van telegrammen ('strikt persoonlijk') Somer en Spoor op de hoogte van de politieke ontwikkelingen in Nederland. Kiès schuwde het politieke bedrijf niet; soms adviseerde hij Spoor en Somer bepaalde stappen te ondernemen, zodat 'Batavia' tijdig kon reageren op beslissingen en bevelen van de Nederlandse regering.

Spoor weet de militaire patstelling aan het onduidelijke regeringsbeleid ten opzichte van de Republiek. 'Den Haag' liet zich teveel gelegen liggen aan de internationale bemoeienis van de Verenigde Naties. Beel was het geheel met Spoor eens en stuurde keer op keer telegrammen naar Den Haag, waarin hij eiste dat de Nederlandse regering de internationale inmenging zou afwijzen, omdat de vrijlating van de republikeinse leiders en het herstel van het republikeins gezag de guerilla zou sterken in zijn verzet. De regering bleef intern verdeeld. Aan de ene kant de katholieke vleugel, die een harde politieke lijn tegenover de Republiek voorstond en aan de andere kant de socialistisch-liberale vleugel, die weliswaar het republikeinse leger wilde verslaan, maar ook met de republikeinse politici wilde onderhandelen. Dit conflict zou pas in mei 1949 beslecht worden in het voordeel van de laatste groep.

De CMI en het Nederlandse parlement

Hierboven is reeds het wantrouwen geschetst van de PvdA tegenover het beleid van generaal Spoor en tegen zijn bewijsvoering gebaseerd op het cijfermateriaal van de CMI. Dit gevoel werd versterkt doordat ARP-fractieleider Schouten op 18 februari 1949 tijdens een dagenlang durend debat over de begroting van het departement van Overzeese Gebiedsdelen (waar Sassen tussentijds aftrad), plotseling met een fotokopie van een CMI-document te voorschijn kwam.²³ Het was een excerpt uit de 'Djokja-papers', een verslag van de republikeinse vertegenwoordiger bij de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, L.N. Palar, aan zijn republikeinse superieuren, van een geheime ontmoeting met F.J. Goedhart, Tweede-Kamerlid voor de PvdA. Van 1945 tot 1947 was Palar Tweede-Kamerlid voor de SDAP en de PvdA geweest. Op 21 juli 1947 zegde hij zijn lidmaatschap op als gevolg van de eerste politionele actie, en trad hij in dienst van de republikeinse vertegenwoordiging bij de Veiligheidsraad. Goedhart was journalist van *Het Parool* en in die hoedanigheid eind oktober 1948 naar Parijs vertrokken. Daar bevond zich op dat moment de zetel van de Veiligheidsraad. Goedhart had op eigen houtje geprobeerd de republikeinse vertegenwoordiger tot enige inschikkelijkheid te bewegen en begrip te kweken voor de positie van de PvdA in het algemeen en die van premier Drees in het bijzonder. De poging van Goedhart was mislukt. Palar en Goedhart waren niet verder

23 HTK 1948-1949, p. 1297.

gekomen dan tot het uitwisselen van standpunten. Van dit gesprek had Goedhart verslag aan Drees uitgebracht.²⁴

Schouten vroeg zich nu af of er wellicht ook parlementaire krachten werkzaam waren geweest, welke als het ware een soort van nevenregering hadden gevormd. Premier Drees toonde aan dat het rapport van Palar een onvolledige voorstelling van zaken gaf. Daarmee was voor hem de kous af.²⁵ PvdA-fractie leider Van der Goes van Naters liet het er niet bij zitten en stelde schriftelijke vragen aan Sassens opvolger Van Maarseveen (KVP). Hoe kon een vooraanstaand lid van de oppositie een dergelijk 'Zeer Geheim' document in handen hebben gekregen? Waren er bijzondere relaties van de CMI met 'een lid of enkele leden, blijkbaar uitsluitend behorende tot de oppositie tegen het Indonesisch beleid der Regering'? Van Maarseveen antwoordde dat die veronderstelling 'blijkens ingewonnen inlichtingen' ongegrond was.²⁶ Van der Goes van Naters nam hiermee geen genoegen en stelde op 9 maart opnieuw schriftelijke vragen aan de minister. Was de minister bereid een strafrechtelijk onderzoek in te stellen bij de CMI of bij andere instanties die over CMI-documenten beschikten om de personen aan te houden die het onderhavige document in de handen van Schouten hadden gesteld? In zijn antwoord op 23 maart gaf de minister aan dat de vragen van Van der Goes tot een onderzoek hadden geleid, maar dat dit geen resultaten had opgeleverd.²⁷ Het onderzoek waar Van Maarseveen op doelde, was opgedragen aan de CVD. Het hoofd van de CVD, Einthoven, had de minister laten weten dat het onmogelijk was om het lek op te sporen omdat het betrokken stuk in een groot aantal exemplaren verspreid was.²⁸

Twee weken eerder had Van Maarseveen aan Beel laten weten dat hij bezwaren had tegen de CMI-rapportage, vanwege de onvoldoende kritische verwerking van de grote hoeveelheid gegevens. Beel antwoordde hem dat hij hierover een bespreking had belegd met zijn adviseurs, alsmede met Spoor en Somer. Hij had de CMI bevolen zich te beperken tot het vermelden van de feiten en zich van interpretaties, die het beleid zouden kunnen doorkruisen, te onthouden.²⁹ De maatregel van Beel stond daarmee haaks op het verzoek van Van Maarseveen. Van Maarseveen wilde een algemene politieke rapportage van de situatie in Indonesië, gebaseerd op een kritische selectie van onder meer de gegevens van de CMI. Beel liet de CMI op de oude weg doorgaan, met dien verstande dat de CMI voortaan de rapporten zonder conclusies diende op te sturen.

Het telegram van Beel kwam Somer onder ogen. In een brief aan zijn superieur Spoor zette hij zijn bezwaren uiteen tegen de voorstelling van za-

24 *Officiële Bescheiden XV*, Drooglever en Schouten ed., RGP, KS nr. 66 (Den Haag 1989) p. 533.

25 *HTK 1948-1949*, p. 1297, 1299 en 1307.

26 *Ibidem*, Aanhangsel, p. 116.

27 *Ibidem*, Aanhangsel, p. 139.

28 ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3824, brief Einthoven aan Van Maarseveen, 12 apr. 1949.

29 *Ibidem*, telegram Beel aan Van Maarseveen, 11 apr. 1949.

ken die Beel gegeven had. Hij vond diens opvatting 'wel bijzonder denigrend' voor de CMI, 'waar een kleine schare van enthousiaste, jonge krachten zich dagelijks, alsmede in nachtelijke uren en op Zon- en feestdagen, tot het uiterste (inspande) om de regering van het meest actuele intelligence materiaal te voorzien teneinde Haar "beleid" te bepalen'. Hij vroeg zich af of het nog enig nut had om berichten naar Nederland te sturen, omdat die berichten toch niet serieus werden genomen door 'bepaalde stromingen' te Batavia (Koets en de zijnen, RS). Somer schetste zijn positie als volgt:

'Geeft de CMI een overzicht uit, dan wordt ons verweten, dat wij "de regeringspolitiek doorkruisen".

Geeft de CMI de berichten zonder commentaar door, dan wordt ons verweten, dat wij "niet voldoende kritisch zijn".

En als de CMI eens "kritisch" is, dan wordt ons toegevoegd, dat wij ons, evenals de Legercommandant, met politiek bezighouden.'

Volgens Somer was het enige resultaat van de werklust van de medewerkers van de CMI, dat de Nederlandse regering volkomen in gebreke bleef ten aanzien van het publiceren van ook maar één enkel document, 'uit vrees daarmede een bepaalde partijgroepering (de PvdA, RS) te kwetsen. Anderzijds zien voormannen van deze partijgroepering er niet tegen op de CMI langs omwegen in het Parlement en in de pers op perfide wijze verdacht te maken.'³⁰

Generaal Spoor lanceerde op 3 mei 1949 een klein tegenoffensief. In een brief, een 'cri de coeur' aan HVK Beel, toonde de legercommandant zich bezorgd over het feit dat de Nederlandse regering nog altijd afwijzend stond tegenover het publiceren van de 'Djokja-papers'. Publikatie van dit materiaal zou de positie van Nederland verduidelijken en de internationale publieke opinie aan de zijde van Nederland brengen. Niet publiceren, stond volgens Spoor gelijk aan een 'masochistische houding', die de Nederlandse positie in het Nederlands-Indonesische conflict verzwakte.³¹ Dit lijkt een juiste voorstelling van zaken. De Nederlandse regering kon het zich echter niet veroorloven in het delicate onderhandelingsproces met de republikeinse politici de, voor diezelfde politici compromitterende documenten, te publiceren.

De CMI beperkingen opgelegd

In de loop van 1949 veranderde de politieke situatie in Indonesië. De Veiligheidsraad nam op 23 maart een 'ruling' aan die de Nederlandse regering dwong onderhandelingen te openen met vooraanstaande republikeinse politici over de terugkeer van de republikeinse regering in Djokjakarta. De onderhandelingen vonden plaats in Batavia. Aan Nederlandse zijde had de ervaren diplomaat Van Roijen de leiding. Het gelukte hem op 7 mei 1949

30 Centraal Archiefdepot/Ministerie van Defensie, archief Kabinet van de legercommandant Indonesië, 1945-1950. Bundelnr. 190, stuk 123-8.

31 ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3820, brief Spoor aan Beel, 3 mei 1949.

een akkoord te sluiten met M. Rum, de leider van de republikeinse delegatie. Dit akkoord behelsde de terugkeer van de republikeinse regering in de residentie Djokjakarta en het beleggen van een Ronde-Tafelconferentie (RTC) aan het einde van dat jaar.

Beel trad uit protest op 6 mei 1949 af, nadat de ministerraad had ingestemd met de concept-overeenkomst Van Roijen-Rum. Van Roijen kon generaal Spoor ervan weerhouden ook ontslag te nemen en na een innerlijke strijd bleef de generaal op zijn post, naar eigen zeggen vooral vanwege zijn verantwoordelijkheidsgevoel ten aanzien van zijn manschappen.³² Als opvolger van Beel werd op 18 mei 1949 de secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken A.H.J. Lovink benoemd.

A.H.J. Lovink

Karikatuur Van Wieringen, 1949

Lovink behoorde, evenals Van Mook en Spoor, tot de selecte groep Nederlands-Indische topambtenaren die op instigatie van de toenmalige Gouverneur-Generaal A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer vlak voor de Japanse inval naar Australië waren gevlucht. De nieuwe HVK was voor de oorlog hoofd geweest van de Dienst der Oost-Aziatische Zaken en had in die functie de Japanse spionage bestreden. Hij bezat grote ervaring op het gebied van het inlichtingenwerk en had nauw samengewerkt met de Britse,

32 Groen, *Marsroutes*, p. 222-223.

Amerikaanse en Franse inlichtingendiensten.³³ Lovink reisde in 1942 door naar Londen en werd door premier Gerbrandy benoemd tot waarnemend secretaris-generaal van het nieuwe departement van Algemene Oorlogvoering. Volgens De Jong bezat Lovink weinig kennis van bezet Nederland, maar bemoeide hij zich naarstig met de geheime verbindingen met Nederland.³⁴ Deze activiteiten brachten hem echter niet in contact met Somer. Somer arriveerde namelijk in Londen nadat Lovink in februari 1943 was vertrokken naar China om het ambassadeurschap aldaar op zich te nemen. Deze taak vervulde hij tot zijn benoeming tot ambassadeur in de Sovjet-Unie in januari 1947. In december van hetzelfde jaar keerde hij terug naar Nederland, nu om de post van secretaris-generaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken op zich te nemen. Uit hoofde van die functie was hij volledig op de hoogte van het regeringsbeleid. Toen na het ontslag van Beel een nieuwe HVK werd gezocht, ging de regering op zoek naar een niet-politieke figuur. Lovink onderschreef het regeringsbeleid en was bereid dit beleid uit te voeren.³⁵

Op 25 mei 1949 overleed generaal Spoor nadat hij twee dagen eerder door een hartaanval was getroffen. Het beroofde het Nederlandse leger in Indonesië van een kundig bevelhebber en iemand die op voortreffelijke wijze de belangen van het leger behartigde. Spoor had op grond van militaire overwegingen vaak stelling genomen tegen het regeringsbeleid, maar bezat ontegenzeggelijk politiek 'Fingerspitzengefühl' en werd hiervoor in het openbaar geroemd door de verantwoordelijke politici. In de beslotenheid van de ministerraad werd echter geconstateerd dat Spoor 'zich op een niet in alle opzichten te waarderen wijze met het politieke beleid heeft beziggehouden' (Stikker) en dat hij voor het begin van de eerste militaire actie het advies had gegeven een beperkte actie te ondernemen, maar enkele dagen daarna, toen eenmaal de actie aan de gang was, wilde hij naar Djokjakarta oprukken, waartegen bezwaren bestonden bij de regering (Drees). Ook werd Spoor een 'pessimistische kijk (...) op de Regeringspolitiek' verweten, 'hetwelk de stemming in Batavia beïnvloedt' (Van Maarseveen).³⁶

De dood van Spoor had belangrijke consequenties voor Somer en de CMI. Koets vestigde de aandacht van zijn superieur op de berichtgeving van de CMI naar Nederland. Het was volgens Koets hoogst ongewenst dat de CMI in zijn telegrafische, rechtstreekse berichtgeving naar Nederland politieke commentaren aan feitelijke mededelingen toevoegde.³⁷ Lovink deelde die mening. In een lange brief aan zijn minister deed hij verslag van zijn

33 De Jong, *Het Koninkrijk, IX, Londen, eerste helft* (Den Haag 1979) p. 343 en 345.

34 *Ibidem*, p. 354.

35 *Keesings Historisch Archief (KHA) 1949-1950*, p. 8130; Jaquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië* (Den Haag) 1982), p. 287.

36 Jaquet, *Stikker*, p. 289-290; *KHA 1949-1950* p. 8131; ARA, inv. nr. 2.02.05, doosnr. 392, notulen ministerraad, 9 en 16 mei 1949.

37 ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 3897, memorandum Koets aan Lovink, 11 juni 1949.

bevindingen met de CMI.³⁸ Hij vond dat door de CMI een 'aantal gegevens over de politieke situatie in Indonesië ongecoördineerd werden verspreid, waardoor de objectiviteit onopzettelijk in gevaar werd gebracht'. Deze situatie wilde hij nog niet meteen veranderen. Eerst wenste hij met eigen ogen te aanschouwen hoe de berichtgeving van de CMI daadwerkelijk verliep. Na enkele weken kwam hij tot de ontdekking dat de CMI-berichtgeving naar Nederland zich niet beperkte 'tot de mededeling van, zij het min of meer naar eigen maatstaf van belangrijkheid gekozen, feiten, maar (dat) daaraan ook subjectieve commentaren en interpretaties' werden toegevoegd.

Samen met de nieuwe legercommandant D.C. Buurman van Vreeden, bracht de HVK een bezoek aan de kantoren van de CMI. Daar bleek hem dat er wel 'zeer veel en nuttige arbeid werd verricht', doch dat er op de burelen van de CMI weinig personen aanwezig waren, 'die de vereiste politieke kennis en ervaring (bezaten) voor een objectieve beoordeling van feiten en gegevens'. Ook Buurman van Vreeden kon zich minder goed verenigen met een politiek gekleurde berichtgeving van de CMI. In juli 1949 besloot Lovink de CMI aan banden te leggen. Hij herstelde de vooroorlogse situatie: de CMI-berichtgeving naar Nederland zou voortaan weer via de Algemene Secretarie lopen. De dagelijkse berichtgeving in telegrammen zou eerst ter goedkeuring worden voorgelegd aan Koets. Legercommandant Buurman van Vreeden intussen reorganiseerde de CMI. De CMI stond rechtstreeks onder het bevel van de legercommandant, na de reorganisatie onder diens chef van de generale staf in Indonesië. De buitenkantoren van de CMI werden opgeheven en het personeel werd toegevoegd aan de secties inlichtingen die onder het bevel van de territoriale commandanten stonden.³⁹

Voor Somer was dit een zware slag. Hij vroeg en kreeg eervol ontslag. De dood van generaal Spoor en de nieuwe koers die de Nederlandse regering na aanvaarding van de Van Roijen-Rum-overeenkomst had uitgezet, hadden hem diep geschokt. De temperamentvolle kolonel reageerde zijn frustaties onder meer af in een brief aan parlementair journalist N. Cramer van *Het Parool*. Aanleiding was een verslag van Cramer van de verhoren van de parlementaire enquêtecommissie naar het regeringsbeleid in de periode 1940-1945, waarin het functioneren van de inlichtingendiensten tijdens de Tweede Wereldoorlog onder de loep werd genomen. Ook de naam van Somer werd in dit artikel genoemd en per abuis was een foto van iemand anders geplaatst, met het onderschrift dat dit Somer zou zijn. Somer verwachtte niet, zo schreef hij Cramer, gezien zijn ervaring met een 'partijblad' als *Het Parool*, dat hij een rectificatie tegemoet kon zien. Hij kondigde aan memoires te gaan schrijven, gebaseerd op originele documenten, brieven en stukken. Het Nederlandse volk zou dan kunnen oordelen op 'welke wijze politici Nederland en dit mooie Indonesië hebben overgeleverd aan de terreur en vexatie van misdadigers, die straks in Den Haag met de Nederlandse politici gezamenlijk om de ronde tafel zullen zitten'. Volgens de kolonel

38 *Ibidem*, map nr. 3820, brief Lovink aan Van Maarseveen, 6 okt. 1949.

39 *Ibidem*, brief Somer aan Lovink, 2 sept. 1949.

werden aan het Nederlandse parlement en het Nederlandse volk om politieke redenen documenten onthouden. Als die documenten eenmaal zouden spreken, aldus Somer, dan zou blijken, 'dat de intrigue, de voosheid en de corruptie van Japanse colaboreurs als Sukarno en Hatta, de roof- en moordzucht van een vrijbuitersleger als de TNI dit Indonesisch volk naar de afgrond hebben geholpen terwille van een regeringspolitiek, welke aan het Nederlandse volk tot op de huidige dag verzwegen heeft, hoeveel Nederlandse jongens hun leven hebben gelaten door de schuld van de "politiek" der republikeinse "leiders", die leven van opiumsmokkel en vexatie der bevolking'.⁴⁰

Cramer reageerde verbaasd. Uit Somers brief 'sprak een kwaadaardig vooroordeel jegens *Het Parool*, hetwelk (hij) van een man op zó hoge post geplaatst niet had verwacht'.⁴¹ De journalist lichtte via zijn hoofdredacteur minister-president Drees in. Drees gaf zijn collega Van Maarseveen de opdracht de zaak verder af te handelen. Deze zond Lovink een afschrift van de correspondentie en liet hem weten dat de handelwijze van de directeur van de CMI voor de regering ontoelaatbaar was, te meer daar de redactie van *Het Parool* de brief had kunnen publiceren. Van Maarseveen verzocht Lovink 'eventueel verder geëigende maatregelen ten aanzien van deze hoofdofficier te nemen'.⁴² Buurman van Vreeden en Lovink waren van mening dat 'de wijze waarop de kolonel Somer in zijn militaire functie in correspondentie (was) getreden met de parlementair-redacteur van *Het Parool* wel zeer bedenkelijk' was.⁴³ Aangezien echter de kolonel ontslag uit militaire dienst was verleend, werd besloten de zaak verder te laten rusten.

Na het besluit de CMI-berichtgeving via het kabinet van de HVK te laten lopen, droogde de informatiestroom van de CMI op. Voor Van Maarseveen was dit de reden Lovink te vragen de informatievoorziening op te voeren door (vooral de politieke) verslagen van de hoofdambtenaren in alle deelgebieden in de archipel, direct door te sturen naar Nederland. Van Maarseveen en Drees hadden vernomen dat de CMI zou worden opgeheven, of dat althans de taak van de CMI zou zijn beperkt. In de ministerraad had dit bericht enige consternatie gewekt. Minister-president Drees vond het wenselijk een inlichtingendienst in een of andere vorm te handhaven, 'ofschoon bepaalde berichten van de CMI wel een tendentieuze karakter droegen'.⁴⁴ Van Maarseveen drong er nu bij Lovink op aan de CMI-berichtgeving te herstellen, omdat hij met een gebrek aan informatie over de situatie in Indonesië kampte.⁴⁵ Lovink antwoordde zijn minister dat een herstel van de oude situatie nu onverantwoord was: 'Teneinde te voorkomen dat de CMI-berichtgeving door niet geheel en al onbevooroordeelde keuze van nieuwsberichten of daaraan toegevoegd commentaar de officiële berichtge-

40 *Ibidem*, map nr. 2320 XXVI, brief Somer aan Cramer, 30 mei 1949.

41 *Ibidem*, brief Cramer aan Somer, 22 juni 1949.

42 *Ibidem*, brief Van Maarseveen aan Lovink, 2 aug. 1949.

43 *Ibidem*, telegram Lovink aan Van Maarseveen, 12 okt. 1949.

44 ARA, inv. nr. 2.02.05, doosnr. 393, notulen ministerraad, 15 aug. 1949.

45 ARA, inv. nr. 2.14.10.02, Archief Alg. Secr. Batavia, map nr. 2320 XXVI, telegram Van Maarseveen en Drees aan Lovink, 17 sept. 1949.

ving zou doorkruisen' had Lovink besloten opdracht te geven geen berichten op grote schaal meer rond te zenden. Hij tekende daarbij aan dat 'alles (onderstreping van Lovink, RS), wat van de CMI afkomstig (was) reeds rechtstreeks aan Kiès (was) doorgezonden', zodat de minister 'wel altijd over rijp en groen' kon beschikken. Lovink was in het algemeen wel voor ruime verspreiding van authentieke documenten, maar hij wilde de CMI niet de vrije hand laten om buiten hem om eigen beschouwingen te verspreiden, die misschien achteraf rechtgezet zouden moeten worden.⁴⁶ Toch verleidde het weekrapport van de militaire inlichtingendienst van 10 november 1949 oud-minister Logemann nog tot de opmerking: 'Het zou niet de eerste maal zijn, dat in bepaalde kringen een politiek gemaakt of bevorderd werd, die bepaald niet is welke de regering voorstaat.'⁴⁷

De rol van de CMI was daarmee uitgespeeld. Als gevolg van het vlotte verloop van de Ronde-Tafelconferentie in Den Haag en de daaruit voortvloeiende soevereiniteitsoverdracht op 29 december 1949, werd een evacuatieplan opgesteld waarbij de medewerkers en archieven van de CMI zo snel mogelijk naar Nederland werden overgebracht. In januari 1950 arriveerden de eerste zendingen.

Conclusies

Dat juist Lovink een einde maakte aan het werk van de omstreden CMI was opmerkelijk. Het voormalig hoofd van de Dienst der Oost-Aziatische zaken was immers overtuigd van het belang van een goed functionerende inlichtingendienst, maar kwam door eigen waarneming tot de conclusie dat de CMI niet voldeed. Aan de drie-en-een-half jaar durende praktijk van de CMI die op eigen houtje zovelen van vaak gekleurde berichtgeving voorzag zonder enige toetsing, maakte Lovink resoluut een einde. Lovink bleek opgewassen tegen de door de dood van Spoor sterk verzwakte militaire lobby. Op aandringen van de directeur van zijn kabinet, Koets, herstelde hij de vooroorlogse hiërarchie, waarbij de inlichtingendienst aan de Algemene Secretarie rapporteerde.

Spoor en Somer hadden het inlichtingenvak tijdens de Tweede Wereldoorlog geleerd, waarbij hen door de verantwoordelijke politici een grote handelingsvrijheid was toebedeeld. In Indonesië gingen zij op dezelfde weg voort, hetgeen hen uiteindelijk in botsing bracht met hun politieke superieuren. Hierbij moet worden aangetekend dat de verantwoordelijke politici hen tot op zekere hoogte een bepaalde vrijheid toestonden. Menigmaal werden zij uitgenodigd en aangemoedigd hun - vaak autoritaire - opvattingen in bestuurlijke adviescolleges te ventileren. Zij waarschuwden telkens tegen het ten prooi vallen van Indonesië aan het communisme. Voor dit hameren op het aambeeld van het anticommunisme waren de meeste politici niet ongevoelig. Voor de dreigende toon in de 'gekleurde' rapporten waren

⁴⁶ *Ibidem*, telegram Lovink aan Van Maarseveen, 21 sept. 1949.

⁴⁷ ARA, inv. nr. 2.21.111, Archief Logemann, map nr. 91, commissie van Negenmannen.

vooral de confessionele politici gevoelig, in het bijzonder de katholieke. Ten aanzien van de CMI-berichtgeving waren van politici en ambtenaren kritische geluiden te horen. Het bleef echter bij die geluiden. Alleen een onafhankelijke persoonlijkheid zoals Lovink, die zelf aan den lijve had ondervonden wat inlichtingenwerk en contraspionage inhielden, kon drastische maatregelen nemen. De dood van Spoor en de snel naderende soevereiniteitsoverdracht hielpen Lovink daarbij.

Op de vraag of er sprake was van manipulatie door de inlichtingendienst van informatie aan civiele en militaire besluitvormers moet bevestigend worden geantwoord. Klachten over de 'tendentieuze' en 'gekleurde' berichtgeving van de Nefis/CMI werden geregistreerd, maatregelen werden niet genomen. Voor de hand had gelegen het advies van 13 september 1945 van minister van Overzeese Gebiedsdelen Logemann op te volgen: de Nefis op te splitsen in een militaire en een politieke inlichtingendienst. Dit werd nagelaten omdat de militaire inlichtingendienst rechtstreeks onder het bevel van legercommandant Spoor stond. Spoor verdedigde de dienst en maakte dankbaar gebruik van zijn werk. Bovendien had de instantie, die het werk van een PID zou moeten doen, te kampen met een gebrek aan middelen en mankracht. Daardoor werkte de Algemene Secretarie niet naar behoren en stuurde zij onregelmatig berichten over de situatie in Indonesië naar het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag. Ook het bestaan van niet minder dan vier informatiekanalen naar Nederland die na 1945 inlichtingen verschaften over de situatie in Indonesië en de slechte coördinatie in Nederland, had tot gevolg dat de opvolgers van Logemann alsmear klaagden over de in hun ogen slechte informatievoorziening. De verdeeldheid van de Nederlandse regering en de militaire patstelling in Indonesië gaven ruimte aan actieve overheidsdienaren die de koers van de regeringspolitiek trachtten te beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld Spoor en Sommer.